

Lubawski nagrobek więźniów obozu jenieckiego

W poprzednim numerze pisma „Na Szlaku” opisywałem nagrobek więźniarek FAL Liebau, czyli filii obozu Gross-Rosen, która pod koniec drugiej wojny światowej funkcjonowała w ówczesnej Lubawce. W bezpośrednim sąsiedztwie tamtego grobu znajduje się druga zbiorowa mogiła wojenna, warta osobnego opisu.

Wykonana z czarnego granitu tablica memoriałowa informuje, że jest to:

GRÓB ZBIOROWY
14 PATRIOTÓW
RADZIECKICH
ZAMORDOWANYCH
W OBOZIE
PRZEZ FASZYSTÓW
NIEMIECKICH
W 1945 ROKU

Zbiorowe mogiły na kwaterze wojennej lubawskiego cmentarza: po lewej grób jeńców radzieckich, po prawej grób więźniarek z obozu pracy. Współczesne zdjęcia: Marian Gabrowski

**Pierwotna wersja tablicy memoriałowej na grobie.
Źródło: IPN, sygn. Wr 10/11**

Tablica memoriałowa na grobie patriotów radzieckich

Niegdyś oba te miejsca pochówku, obywateli radzieckich oraz żydowskich kobiet z obozu pracy, znajdowały się poza ogrodzeniem cmentarza i dopiero po wojnie zostały włączone w jego obręb.

Gruntowny remont nagrobka przeprowadzony został w 2007 roku, wówczas to wymieniono krawężniki otaczające mogiłę, a pękniętą na pół tablicę z napisami wymieniono na nową¹. Z archiwalnych zdjęć wynika, że treść na tablicy nie uległa zmianie.

Tak więc prawdopodobnie od samego początku istnienia tego zbiorowego grobu brak było na nim informacji o personaliach pochowanych osób. Jednak w jednym z archiwalnych dokumentów natrafiłem na następujący opis tej mogiły:

1. Stan ewidencyjny: – Kwatera poza obrębem cmentarza, ogrodzona, mogiła wspólna – 10 grobów wedle odnalezionych w aktach poniemieckich zapisów zapodaje się posiadane dane jak następuje: Subincow Wasili, Simin Iwan, Bogatirow Iwan, Ferenitow Fedor, Pugattow Fedor, Pastuchow Jury, Kordenko Karb, Gulewski Oleg, Szmerko Stefan, Tschepatrzw Jakub (...) Ponadto w kwaterze tej znajduje się podwójna mogiła z żołnierzami sowieckimi, jednak bez napisów. Jakichkolwiek danych brak. 2. Stan faktyczny: – W kwaterze, o której mowa wyżej, znajduje się wspólna mogiła (beziemienna) z płytą z napisem „grób zbiorowy 14 patriotów radzieckich zamordowanych w obozie przez faszystów niemieckich w 1945 roku”. Z danych ewidencyjnych wynika, że chodzi o żołnierzy, natomiast napis na płycie podaje, 14 patriotów zamordowanych w obozie².

W tej samej teczce archiwalnej natrafiłem też na wykaz obywateli radzieckich pochowanych na cmentarzu katolickim w Lubawce³. Wyliczono tu 17 grobów, w tym jeden podwójny, a więc łącznie pochowano w nich 18 osób. Spośród wymienionych grób Dawida Nikomarowa istnieje do dziś jako osobna mogiła, natomiast szczątki Gabriela Pawłowicza Litwinowa zostały ekshumowane i przeniesione na cmentarz w Kamiennej Górze. Przyjmując, że w grobie zbiorowym pochowano jedynie mężczyzn, co może wynikać z dosłownej interpretacji treści napisu na współczesnej tablicy memoriałowej, to z powyższej listy należy wykluczyć również dwie kobiety, Ukrainki z obozu pracy⁴, zapewne robotnice przymusowe.

Jeśli powyższe założenia są słuszne, to w opisywanym grobie zbiorowym początkowo pochowano 10 radzieckich jeńców wojennych z obozu zmarłych w latach 1942-1945. Natomiast po wojnie z przyległego grobu przeniesiono tu również ekshumowane szczątki dwóch niezidentyfikowanych żołnierzy radzieckich (względnie groby połączono, jeśli były wystarczająco blisko) oraz dwóch Rosjan, którzy zmarli w dniu wkroczenia Armii Czerwonej do Lubawki i pochowani zostali już na terenie cmentarza. Wiadomo, że ci ostatni, Wasili Wójtow i Aleksander Aleksew, przebywali w obozie pracy⁵, jednak ponieważ zostali pochowani osobno, to być może nie był to obóz jeniecki, lecz obóz robotników przymusowych.

Co do lubawskiego obozu jenieckiego, to monumentalny informator encyklopedyczny „Obozy hitlerowskie na ziemiach polskich 1939-1945” opisuje go następująco:

Oddział roboczy jeńców radzieckich obozu w Zgorzelcu - Kommando R 509 Stalag VIII A Görlitz. Liczył około 70 ludzi. Jeńcy pracowali przy budowie dróg, naprawie torów kolejowych oraz w zakładach produkujących części do czołgów. Zachował się grób zbiorowy 14 jeńców⁶.

Ponieważ w znanej mi literaturze brak jest bliższych informacji dotyczących tego komanda roboczego, toteż z dużym zainteresowaniem zapoznałem się z dokumentacją, na którą zwrócił mi uwagę Kelvin Wilson, Brytyjczyk interesujący się historią FAL Liebau. Mowa tu o aktach powojennego śledztwa⁷ dotyczącego okoliczności śmierci Olega Gulewskiego, około dwudziestoletniego Rosjanina powieszzonego na terenie dziedzińca fabryki mebli Hessego (niem. *Möbelfabrik Hesse*). Był on zatrudniony w lubawskim oddziale firmy *Gleitschutzketten GmbH* z Berlina, przy czym w aktach pojawia się też inna nazwa zakładu macierzystego: *Nordland Deutsche Schneeketten-Fabrik GmbH* z siedzibą w Bonn.

Cmentarz Katolicki - Lubawka					
1	2	3	4	5	6
1	Subincow Wasili	- 12.01.42	b.d.		wg archiwum pochowano tu żołnierzy AR
2	Simin Iwan	- 17.01.42	b.d.		Natomiast na
3	Bogatirow Iwan	- 21.01.42	b.d.		płycie jest
4	Ferenitow Fedor	- b.d.	b.d.		napis: "Grób
5	Pugattow Fedor	- 18.06.42	b.d.		zbiorowy 14
6	Pastuchow Jury	- 2.02.43	b.d.		patriotów
7	Kordenko Karb	- 2.02.43	b.d.		radzieckich
8	Gulewski Oleg	- 9.04.44	b.d.		zamordowa-
9	Szmerko Stefan	- 29.07.44	b.d.		nych w obo-
10	Tschepatrzw Jakub	- 14.03.45	b.d.		zie przez
11	N.N.	b.d.	b.d.	-	faszystów
					niemieckich
					w 1945 roku"
12	Finangora Polina	26.10.1920 - - 27.06.44	b.d.		podwójna
13	Wandalowicz Józefa	17.05.1921 - - 26.01.45	b.d.		mogiła - bez
14	Wójtow Wasyli	- 9.05.45	b.d.		napisów
15	Aleksew Aleksander	- 9.05.45	b.d.		
					w archiwum
					brak danych-
					czy są to
					żołnierze
					AR, czy ro-
					botnicy
					przymusowi.
					Faktycznie
					- brak gro-
					bów
16	Gabriel Pawłowicz Litwinow	25.03.1903 - - 3.10.45	żołnierz A.R.		ekshumowany
17	Nikomarow Daria	1903 - 1947	oficer A.R.		do Kamiennej
					Góry, fakty-
					cznie jednak
					brak grobu
					grób istnieje,
					lecz brak
					o nim zapisów
					w aktach ar-
					chiwum

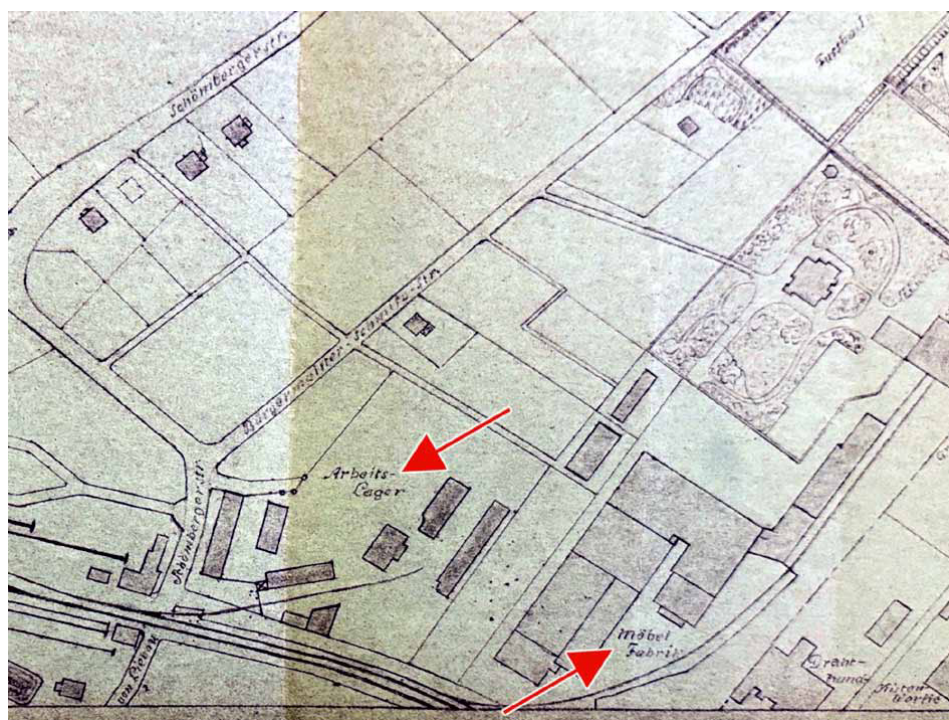
Wykaz obywateli radzieckich pochowanych na cmentarzu katolickim w Lubawce. Źródło: Archiwum Państwowe

Z przywołanych dokumentów wynika, że w fabryce tej pracowali, obok nielicznych Niemców, także robotnicy i robotnice narodowości rosyjskiej, francuskiej, holenderskiej oraz przynajmniej jeden Polak⁸. Zatrudnieni tu Rosjanie zakwaterowani byli w barakach, z których 1 maja 1944 roku, pomimo panującego wówczas chłodu, usunięto piecyki. Fakt ten spowodował, że w ramach protestu po przybyciu do zakładu nie podjęli pracy. Powiadomiono o tym Gestapo z Jeleniej Góry, a jego funkcjonariusze pojawili się na miejscu po dwóch godzinach. Po spacyfikowaniu protestujących zabrano cztery osoby, zapewne uznane za prowodyrów całego zajścia.

Trzy z nich wkrótce powróciły do Lubawki, jednak czwartą osobę, Olega Gulewskiego, przetrzymywano w areszcie do sierpnia⁹. Ostatecznie Gestapo postanowiło, że należy go przykładowo ukarać, tak aby zastraszyć pozostałych robotników i zniechęcić ich do jakiegokolwiek nieposłuszeństwa. Na dziedzińcu fabrycznym, otoczonym przez uzbrojonych junaków z RAD-u (Służby Pracy Rzeszy), zgromadzono wszystkich robotników rosyjskich. Musieli oni patrzeć na egzekucję swojego rodaka, którego powieszono na jednym z rosnących tu drzew.

Z odnalezionego wykazu osób pochowanych w mogile jeńców radzieckich wynika, że Oleg Gulewski spoczywa w tym właśnie grobie. Nie natrafiłem na informacje dotyczące okoliczności śmierci pozostałych z pogrzebanych tu Rosjan.

Znana mi literatura nie wskazuje umiejscowienia obozu jeńców radzieckich, jednak na pewnym archiwalnym planie Lubawki¹⁰ natrafiłem na obóz pracy (niem. *Arbeits-Lager*) zlokalizowany w zabudowaniach po dawnej hucie szkła, na rogu *Schömborgestraße* i *Bürgermeister-Schmitz-Straße* (dziś ul. Szymrychowska i ul. Przyjaciół Żołnierza), w bezpośrednim sąsiedztwie fabryki mebli (niem. *Möbel-Fabrik*), na której dziedzińcu dokonano egzekucji. Potwierdzenie, że to właśnie w tym miejscu znajdował się obóz jeńców radzieckich, wymaga jednak dalszych badań.

Fragment planu Lubawki z zaznaczoną lokalizacją obozu pracy (niem. *Arbeits-Lager*) w bezpośrednim sąsiedztwie fabryki mebli (niem. *Möbel Fabrik*). Źródło: Archiwum Państwowe

Marian Gabrowski

Przypisy

1 *Sprawozdanie z wykonanych prac dotyczących remontu miejsc pamięci narodowej*, Lubawka 2007, w aktach Dolnośląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

2 Archiwum Państwowe we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze, Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Estetyki Miast w Jeleniej Górze, sygn. 210, k. 11.

3 Tamże, k. 1 i 2.

4 Tamże, k. 6.

5 Tamże.

6 *Obozy hitlerowskie na ziemiach polskich 1939-1945*, Warszawa 1979, s. 273.

7 Landesarchiv Berlin, B Rep. 057-01 nr 4427.

8 Nie wspomniano tu, że w zakładach Nordland od jesieni 1944 roku zatrudniano również 250 żydowskich kobiet z obozu pracy FAL Liebau.

9 Przy czym przywołane dokumenty z jeleniogórskiego archiwum jako datę śmierci Olega Gulewskiego podają 9 kwietnia 1944 roku.

10 Archiwum Państwowe we Wrocławiu Oddział w Jeleniej Górze, Akta miasta Lubawki, sygn. 692.